

ADY ENDRE TANÍTÓJA

Örömmel engedünk bepillantást a kolozsvári Bustya Endre készülő új Ady-monográfiájának egy még műhelybeli fejezetébe, mely a költő már Gaál Gábor emlegette „rejtélyes évei”-nek — a késői feltűnést magyarázó szellemi kiérlelődésnek — időszakát az érvindezentí iskoláskorig nyomozza vissza. Ez a legzsenyűbb gyermeklelkületig hatoló Ady-kutatás nemcsak azért természetes nálunk, mert a partiumi születés, a zilahi vagy csucsei évek, a Kolozsvárhoz fűződő s máig élő személyi emlékek még mindig módot adnak anyaggyűjtésre, hanem azért is mert a romániai magyarság önmegfogalmazásának minden árnyalatában és szakaszán 1919 óta ott van forrásként, vallomásként, benső tájékozódásként az Ady-értelmezés.

A szintén készülőfélben levő Romániai Magyar Irodalmi Lexikon egy próbanyomata (az idei Igaz Szóban) „Ady-kultusz” címszó alatt hű képet adott a fél évszázad során újra meg újra fellángolt hazai Ady-vitákról, a saját erőnkől kibontakozó sokoldalú Ady-irodalomról és Ady-kutatásról. A romániai Ady-képet gazdagítja Makkai Sándor irodalmi kiállása, Benedek Elek véd- és vádirata a szenvedélyes vitában vagy Aprily Lajos és Kuncz Aladár elemzése éppen úgy, mint Földessy Gyula és Bölöni György Ady-interpretációja a régi Korunk hasábjain, s ez a két ág — az esztétikai és a politikai — szocialista rendszerünkben új, magasabb szintézisben egyesült. Már erre a második negyedszázadra esik a publicista Ady hazai értékelése (1957-ben jelent meg a Vallomás a patriotizmusról, 1967-ben a Poéta és publikum című cikkgyűjtemény Bukarestben), és mi büszkélkedhetünk az első legteljesebb Ady-novellagyűjteménnyel, melyet 1957-ben Marosvásárhelyen éppen Bustya Endre állított össze és vezetett be mélyreható elemzésével.

„Ady Endre tanítója” — a cím a filológus-adalékokon túl különös erkölcsi szűpséget sejtet. Mondhatnók így is: a jó tanító növendékei közt ott rejtőznek mindig a holnapok nagyjai.

Balogh Edgár

Ady rejtélyes évei — írta cikke fölé címül Gaál Gábor (*Korunk*, 1928. 4. 316—318), az Ady nagyváradai újságíró-éveinek mintegy százhusz írását első ízben hozzáférhetővé tevő próza-válogatást („*Ha hív az acélhegyű ördög...*” Nagyvárad, 1927) közzöntve. Bármily paradoxonnak is hangozzék, ez a kis kötet, amelyet a *Nagyváradai Napló* egykori főszerkesztője, Fehér Dezső állított össze, annak ellenére, hogy a legelembibb textológiai és filológiai követelményeknek sem felel meg, az Ady-filológia és az Ady-kutatók történetében iránymutató határkönek bizonyult. A költő fejlődéstörténetének ugyanis az *Új Versek* előzményeit eladdig szinte a misztikus találgatások színvonalán tárgyalta „titkát” a

megismerhetőség fényébe állította. Ezzel korántsem állítjuk, hogy egy csapásra megoldotta volna mindazt a talányt, amelyet az irodalomtudomány számára Ady-nak a *Versek* (Debrecen, 1899) kötetétől az *Új Versek* magasságáig szárnyaló, látszólag csupán fényekkel mérhető fejlődése jelentett. Ám ráirányítva a figyelmet a versek mellett mindaddig teljesen háttérbe szoruló Ady-prózára, nemcsak annak a hídnak a körvonalait sejtette meg, amely — ugyan nem versek, hanem „egyszerű” újságcikkek formájában — szerves összekötő kapocsként íveli át az áthidalhatatlannak vélt űrt, hanem az Ady társadalmi-politikai hitvallását félreérthetetlen világossággal megfogalmazó írások közrebocsátásával az Ady-versek

Hark István

igazi mondanivalóit félremagyarázó meghamisításoknak is gátat vetett.

Nehezen és vontatottan bár, az Ady-próza kiadása és értékelése — mondhatni: rehabilitálása — azóta nagy utat tett meg, de kiadásuk még nem teljesen befejezett, s még mindig nem történt meg az a szükséges és időszerű „frontátörés”, amely révén a legszélesebb köztudatban is elfogalható méltán megillető helyét mind megismerése, mind pedig elismerése terén, holott a legutóbbi évtizedek Ady-kutatása éppen a prózai írások népszerűsítésének irányában volt a legtevékenyebb. Sokkal nyugtalanítóbb azonban, hogy az eddigi kutatások még azokat az előfeltételeket sem teremtték meg, amelyek birtokában el lehetne kezdeni a valóban tudományos szintű teljes és hiteles Ady-életrajz, valamint a szellemi és művészi fejlődés minden lényeges tényezőjét és mozzanatát hiánytalanul feltáró és bemutató Ady-monográfia megírásának munkálatait.

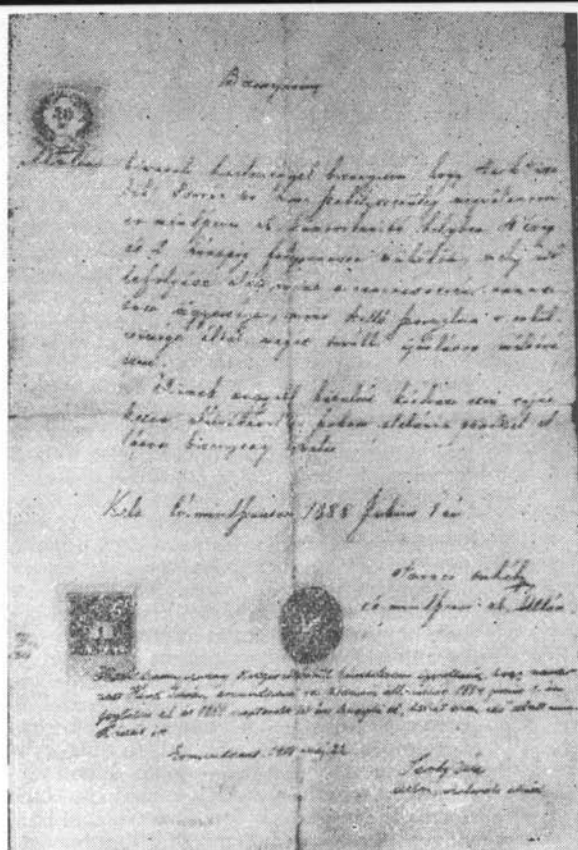
Jól tudjuk, hogy megállapításunk hitetlenkedő meghökkenést vált ki még az irodalommal foglalkozók egy részéből is, hiszen valóban nehéz ilyesmit elhinni a köztudomásúan könyvtárnyi mennyiséget kitevő Ady-irodalomról. Pedig tény és való, hogy Ady élet- és fejlődésrajzában még mindig sok a fehér folt, a mind-

maig feltáratlan vagy kellőképpen nem tisztázott „rejtélyes” szakasz, sőt még az sem tekinthető túlzásnak, ha bizonyos esetekben „rejtélyes évek”-ről beszélünk. Az említett szintézisekhez nélkülözhetetlen filológiai előmunkálatok és részlet-tanulmányok terén ez idő szerint annyi és akkora adóssága van az Ady-kutatásnak, hogy még a pusztá felsorolás is tudományos értekezéssé terebélyesednék. Az MTA Irodalomtörténeti Intézete 1957 tavaszán megtartott, az Ady-kutatás legsürgősebb teendőit számba vevő vitájának — fontoskodó túlméretezéssel csöppet sem vádolható, igazán reális — határozata olyan munkatervet fogadott el, amelynek megvalósításához nem is bizonyos számú kutató néhány éves munkájára, hanem egész kutató-kollektívák jól megszervezett és összehangolt, több évig tartó megfeszített tevékenységére van szükség. És az így megszületendő filológiai kiadványok sora még mindig csak a kiindulási alapokat alkotja majd az összegező munka számára.

A Gaál Gábor megfogalmazta, találó cím minden túlzás nélkül ráillik Adynak az érmindszenti két iskolában eltöltött esztendejére is. Ez az időszak ugyanis hihetetlenül fontos és sok tekintetben elhatároló jelentőségű a gyermek-Ady szellemi és értelmi nyiladozásának kezdeti szakaszában. A gyermekkor eseményeinek, hatásainak és emlékeinek az egyén további fejlődését, emberré alakulását döntően megszabó szerepét legpregnansabban talán Móricz Zsigmond fogalmazta meg: „... voltaképpen ez az egész életem — írta az *Életem regényében* feltárt gyermekevekről. — A legnagyobb emlémények, a legsúlyosabb tragédiák ezalatt játszódtak le. Ez alatt az idő alatt történt meg minden, ami azzá alakított, amivé lettem. Mai életemnek nincsen semmije, ami nem a kezdő tizenkét év odavetett vagy behullott magvaiból csírázott volna az egyéniségbe.” Hatvanadik évének küszöbén, 1938 nyarán vallott így Móricz; harmincegy esztendővel korábban, huszonhét évesen írta Ady: „... Mi elfelejtjük mindig, hogy a mi gyermekeink is emberek... a gyermekben nem akarjuk meglátni a *kis embert*, az eszes kis embert, akinek vére van, agyveleje van. Idegei, vágyai, céljai, eszméi, örömei, fájdalmai vannak. Elfelejtjük. Csak emlékeznünk kellene, de nem akarunk emlékezni. Nem akarunk úgy közeledni a gyermekhez, mint ember az emberhez. Mindig azt hisszük, hogy mi kivételek voltunk. Igaz, hogy mi már hatéves korunkban tisztában voltunk az egész gólyateóriával, igaz, hogy mi már nyolcéves

korunkban családott szerelmesek voltunk, igaz, hogy mi már tizenhárom éves korunkban túl Boccaccio és túl a «Karthauzi»-n egészen olyanformájú életcsömört éreztünk, mint milliomos és három X-es vivőrök, igaz, hogy mi már tizenhat éves korunkban átesve néhány világfelfogáson, szerencsésen eljutottunk Schopenhauerhez... No, dehát ez ritka kivétel, állítjuk. Holott csaknem minden szenzibilisebb lelkű gyermek tizenhat éves koráig megfutja egészen az életét. A kis emberek csodálatos módon, álmyszerűen prekapiskálják mindazt, amit egy emberlény kap az élettől...» (A szerelmes gyermekek, Budapesti Napló, 1904. augusztus 23.) Amennyire hiba volna e kijelentéseket így, ebben a szélsőségesen megfogalmazott formájukban a tudományos tételek kizárólagos érvényével felruházni, éppen úgy hiba lenne annak tagadása is, hogy alapjában nagy és lényeges igazságot mondanak ki.

Legismertebb önéletrajzában írja Ady: „Okvetlenül más lelkű ember volnék különben, ha már falun ki nem cserélték velem a kálvinista iskolát a katolikkussal. S ha a katolikus szerzetes-gimnázium után ismét rám nem borul egy ellenkező világ a zilahi református kollégiumban“ (Nyugat, 1909. június 1). Ennek ellenére — mint látni fogjuk — az Ady-irodalom nemcsak szűkszávuán és felületesen foglalkozik legelső iskola-változtatásával, hanem megokolásában és értékelésében is teljesen téves és hamis nyomokon jár. Ady legelső — és mindmáig egyetlen! — „teljes“ életrajzában, testvéröccse, Ady Lajos kevés híján félszáz éve megjelent könyvében ezt olvashatjuk: „A Katona Károly rektor uram iskolájában három év alatt az összes bibliai szent-történeteket megismerte már a kis diák; a zsolttárolkat mind, s a dicséretnek nagy részét is — némelyiknek nem is csak az énekelni szokott két első »versét« (strófáját), hanem az egészet — könyv nélkül tudta már, amikor a helybeli katolikus iskola fiatal és okleveles tanítóhoz jutott. Ez időben lettem én is iskolakötelelessé, Bandit pedig a következő év őszén már gimnáziumba szándékoztak szüleink vinni, s ez volt az oka, hogy bizony, a kálomista kurátor a pápista iskolába íratta be a két fiát (1886 őszén), ami majdnem olyan botránykő volt Érmindszinten, mint mikor negyven évvel előbb anyai nagyapánk a református parókiairól átköltözött a zárdabirtok tisztalakásába. Az új tanító vezetése alatt a Bandi fiú most már megismerkedett más stúdiumokkal is, mint a bibliai történetek és zsolttárolk, sőt a következő évben (1887/8) — azzal

Bizonyítvány Hark István
érmindszenti működéséről

a szándékkal, hogy a gimnáziumi I. osztályról magánvizsgálatot tegyen — az új tárgyakhoz hozzávették még a latin nyelvet is. A magánvizsgálatból azonban nem lett semmi, s 1888 őszén mégis csak az I. osztályba írárták be a kegyesrendiek nagykárolyi nagygimnáziumába“ (Ady Endre. Budapest, 1923. 19—20). Ady Lajos még tanítójuk nevét is csupán lapalji jegyzetben tartja szükségesnek megemlíteni: „Hark István; ma is az érmindszenti r. kat. iskola tanítója.“

Nem sokkal többet tudunk meg Hark István személyéről és egyéniségéről s az iskolájában folyó oktatásról abból a hatalmas emlékezésanyagot felölölő és megfelelő tudományos kritikával vizsgáló-összegező munkából sem, amely a már említett, 1957-ben rögzített kutatási terv sürgősségi sorrendjében az első helyet foglalta el, s eddig megjelent, hetedfélszáz oldalas első kötetéből csaknem kétszázötven oldalt foglal el az Ady érmindszenti gyermekkorát — életének első tizenegy esztendejét — tárgyaló rész. Mindössze Papp Aurél emlékezésében találunk két rövid említést: „Hark István

katolikus tanítón kívül bizalmas embere alig volt Ady Lőrincnek. Róla hallottam Mari névvel kapcsolatban, hogy Pásztor Máriát ő tanította volna írni-olvasni, amikor náluk kosztolt legénykorában" (*Emlékezések Ady Endréről. I.* Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és magyarázatokkal kiegészítette Kovalovszky Miklós. Budapest, 1961. 104). Majd Ady Lőrinc temetéséről szólva: „Két pap temette, s mindvégig jó barátja, Hark István, a katolikus kántortanító dalárdája tette ünnepélyesebbé elhantolását.“ Ez utóbbi adatot helyesbíteniünk kell: Ady Lőrinc 1929 áprilisában halt meg, s Hark István ekkor már halott volt (1925 októberében hunyt el). Az említett dalárda vezetője Hark Ferenc, Hark István fia volt, aki nemcsak a tanítói székben, hanem az Ady Lőrinchez fűződő bizalmas barátságban is atya örökébe lépett.

Az idézett két emlékező mondatot Kovalovszky e megjegyzéssel kíséri: „... Lehet, hogy a jobb iskola, az alaposabb felkészülés lehetősége játszott szerepet a gimnáziumba szánt fiú iskolacseréjében, de valószínű, hogy Ady Lőrinc ezzel is borsot akart törni a református eklézsia vezetőinek orra alá, akikkel, tudjuk, gyakorta hadilábon állt, — talán éppen ekkor is. A közelség mellett bizonyára Hark István ajánlásának is része volt abban, hogy Ady Endrét a nagykárolyi piarista gimnáziumba írták s nem a zilahi ref. Kollégiumba. Vagy talán ez volt eleve az Ady szülők szándéka, azért írták át fiukat a katolikus iskolába, hogy annak bizonyítványával könnyebben fölvegyék majd a kegyesrendi gimnáziumba, melynek első osztályába mindig igen sok volt a jelentkező, s a helybeli, károlyi tanulókat részesítették előnyben...“

A kevés ténybeli adatot sem a régebbi, sem pedig az újabb Ady-irodalom nem gyarapította. Változatosság csupán az iskolacseré okát találgató fejtegetésekben található: valamennyi szerző az általa képviselt koncepció számára kedvezőbb változat mellett sorakoztatja fel „bizonyító“ érveit.

Az Ady-kutatás legfrissebb állásfoglalása e kérdésben másfél éve látott napvilágot: „Ady Lőrinc a református egyház gondnoka volt Erőndszenten, három év múlva mégis kivette fiát a református iskolából. Olyan erősen akart tanult embereket faragni a fiaiból, hogy arra a hírre, hogy a katolikus iskola képzett tanítót kapott, Endrét átvitte a katolikus iskolába, kisebbik fiát, Lajost pedig mindjárt oda íratta be. Ez persze nem kis megbotránkozást keltett a faluban. A katolikus templomhoz közeli, ugyancsak

egyantertemes iskolában nem sok új ismerettel bővíthetett a kis Ady tudománya. De megsejtett valamit a katolikus vallás misztikumából, mely ekkor éppen harmonizált a kisfiú ideges, babonákkal rémisztgetett lelkivilágával... Még egy változást hozott a katolikus elemi iskola a kisfiú életében. Az otthonról való viszonylag nagyobb távolság nagyobb elcsavargásokra adott alkalmat. Aztán az ötödik osztályban külön latin órákat is kapott a tanítótól, ami bizonyára megnövelte önérzetét, előkészületet jelentett a diákéletre“ (*Vezer Erzsébet: Ady Endre. Élete és pályája.* Budapest, 1969. 15).

Hogy az említett legrégebbi és legújabb munka között eltelt negyvenhat esztendő mennyivel gyarapította s vitte előbbre — mind az adatok feltárása, mind pedig azok értékelése révén — a kérdés megvilágítását, idézeteinken lemérhető.

A legsúlyosabb mulasztás kétségtelenül az Ady Lajosé, aki nemcsak a legilletékesebb lett volna a bővebb adatközlésre — mint maga is Hark István tanítványa, s bátyjának a katolikus iskolában eltöltött mindkét esztendeje mindennapjainak részese és szemtanúja —, hanem saját családja viszonyainak legalaposabb ismerőjeként egyszer s mindenkorra elejét vehette volna az iskolacseré okait többkevesebb sikerrel és hitellel „megvilágító“ találgatások napjainkig nyúló sorának. És bár Ady Lajos könyvéről megjelenése pillanatától kezdve köztudomású volt, hogy minden egyes sora — tapintatosan szólva — „felülvizsgálásra szorul“, mégsem akadt senki az azóta lepergett fél évszázad Ady-irodalmában, aki az érmindszenti elemista évekről szóló közléseinek hitelét kétségbe vonja, adatait ellenőrizze vagy éppen megszaportíssa. Ady első iskolájáról is azt a képet éltetette tovább mindenki, amelyet ő vázolt fel: „... eljő egy deres őszi reggel (1883-ban), amikor édesapánk kézen fogja a hatéves Endrét, s a református templom udvarán roskadozó kis nádfedeles viskóba, a *Katona Károly* rektor uram iskolájába vezeti. Itt tanulja három éven át a betűvetés, olvasás, számolás, zsoldár-ének és bibliai történetek komoly tudományát (egyéb stúdiumokat az idétt nem tanítottak az érmindszenti református iskolában). Hogy milyen tanuló volt, s hogy kedvvel tanult-e itt — ki tudná azt ma megmondani?... csak felteszszük, hogy a főkurátor fia bizonylyan első fiú lehetett...“

Ady Lajos már a „tanultunk“ kifejezéssel is félrevezet: azt a látszatot keltve, mintha ő is Katona Károly növendéke lett volna, ezáltal a szemtanúnak dukáló

Hark István érmindszenti iskolája

bizalmat igényli az olvasó részéről — teljesen jogtalanul.

Szónoki kérdésére — „... hogy kedvvel tanult-e itt...?” — már jóval előbb maga Ady adta meg a választ, nem is egyszer: „... Gyermekkoromban a mesék ígéztek meg, a verseket nem kedveltem s a szoltárokat könyv nélkül nehezen tanultam meg” (*Önéletrajz*. 1909); „... korárett, makacs, rossz kölyök voltam, de úgynevezett iskola-szemefénye...” (*Pesti Futár*, 1913. december 25); „... Azért sir-tam, mert a tanítóm goromba volt. Éreztem, hogy igazam van, mert vissza tudtam tekinteni arra az időre, mikor még nem jártam iskolába. Énhozzám mindig nyájas szokat szóltak eddig. Am egy év telt el. Vidám-borús nebuló év. Sok szenzációt hozott számomra. Végre megszeretett a tanítóm is...” (*Vörös felhők alatt*. *Budapesti Napló*, 1906. április 27).

Talán mi is kénytelenek lettünk volna beérni az Ady Lajosnál található „tényanyaggal”, ha a Kolozsvári Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában elkezdett kutatásaink nyomán nem tárul fel — szociográfiába illő hitelességgel s monografikus részletességgel — az érmindszenti református eklézsia s egy kicsit az egész falu élete. Az évenkénti esperesi egyház- és iskolavizsgálatok ún. vizitációs jegyzőkönyvei s egyéb irományok igen gyakran epikai bőséggel ontják — 1850-től kezdődően — a korabeli viszonyokra teljes fényt derítő adataikat. Feldolgozásukat még nem fejeztük be, de a jelen tanulmányhoz nélkülözhetetlen leglényegesebb adatokat módunkban áll

— mintegy távirati stílusban — ideiktatni:

1. Ady Lőrinc 1886-ban volt első ízben főgondnok, s bár három évre választották meg, csak két esztendeig viselte e tisz-tet. Ennek oka valóban a közte és a papkomája, illetve presbiter-társai közötti el-lentét volt. Ady Lőrinc örökös csatározása papjával-egyházával ekkor kezdődött el, s az igazság az ő oldalán állott: a kis egyházközség legértékesebb birtokrésze-nek, a girolti földeknek az elkótyavetyé-lését akarta megakadályozni. Ez azonban 1887 szeptemberében történt, amikor a kis Ady Endre már második évét kezdte a katolikus iskolában!

2. Katona Károly (1852?—1897) kiváló képesítésű, okleveles tanító volt. Az éven-kénti iskolavizsgálati jegyzőkönyvek — valamennyi állomáshelyén — egyöntetű elismeréssel szólnak tanítói rátermettsé-géről, felkészültségéről s oktatói módsze-réről. Jó eredménnyel tanította a falusi felekezeti népiskolák számára törvénye-sen előírt *valamennyi tantárgyat*. Er-mindszenten mindössze *három évet* tanított: 1883—1886 között, tehát abban a három tanévben, amikor Ady Endre a református elemi első három osztályába járt. Az okleveles tanító dotációját meg-fizetni képtelen mindszenti eklézsia isko-lája örökös tanítóválsággal küszködött. Katona Károly előtt egy évig volt tanító nélkül, Katona távozása után pedig egészen 1896-ig, a reformátusi igazgatótanító vezetése alatt álló állami iskola megnyi-tásával egybeeső megszűntéig — nem is volt több okleveles tanítója. Csak a lel-

kész tanítgatta időnként a gyermekeket, ami Ady Lőrincnek nyilvánvalóan nem volt elég.

Ady iskolacseréjének oka ezek után nem lehet kétséges. Az Ady Lajos szállította kövekből építkező szerzők egyik leghálásabbnak bizonyult témájáról tehát egyszer s mindenkorra le kell mondania az Ady-irodalomnak, s nyugodtan lomtárba tehetjük azokat az iskolacsere okátitkát találgató fejtegetéseket, amelyekben ki-ki a saját vérmérsékletét, intellektusát és képzelőerejét legelőnyösebben érvényre juttató hipotézist hozhatta létre.

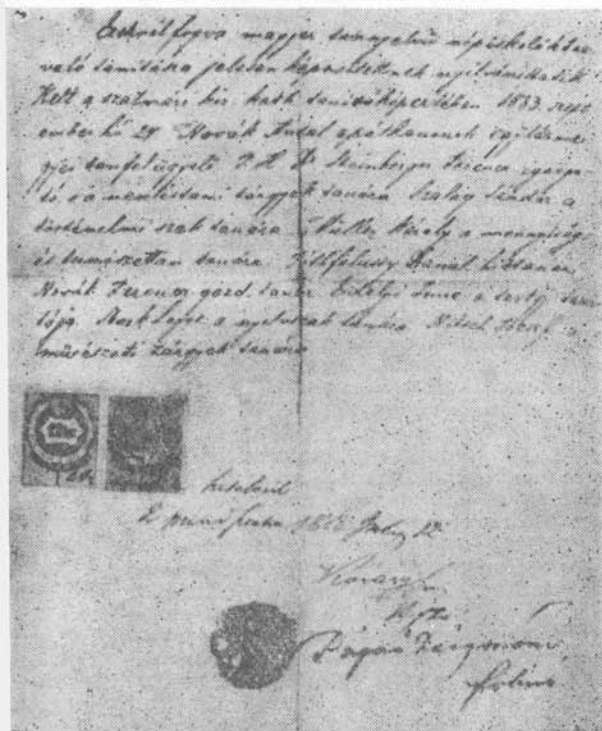
A Mindszenti iskolaviszonyokat jól érzékeltetik az alábbi számadatok: Ady iskolaváltoztatásának évében, 1886-ban a 656 (378 gör. kat., 182 ref., 76 róm. kat., 20 izr.) lelket és 132 házat számláló „három tornyos, kis halk“ falucskában három iskola működött: a legnépesebb (30—35 létszámú) görög katolikus, a római katolikus (az 1886—87-es tanévben 12 tanulóval) és a református, amelynek tanulólétszáma a bennünket érdeklő három tanévben 20, 16 illetve 9 volt.

*

Hark István (1863—1925) a szatmári hároméves katolikus tanítóképzőt 1881 júniusában végezte el színjeles — nevelés-, mennyiség- és hittanból kitűnő — eredménnyel, és oklevele szavaival: „Ezeknél fogva magyar tannyelvű népiskolákban való tanításra jelesen képesítettnek nyilvánítatik.“ Először szülőfalujában, a Szatmár megyei Csengerben volt kántortanító, majd az 1883—84-es iskolaévben Tasnádon tanított, ahonnan vasárnaponként lóháton járt át Érmindszentre, kántori teendők végzésére. A Mindszentiek ez idő alatt annyira megkedvelték, hogy 1884-ben őt hívták meg az éppen üresedésben lévő tanítói székbe. Hark István ermszentségi kapcsolatainak kezdete tehát egybeesik Ady első elemista korával. Ady Lőrinc higgadt megfontoltságát és gyermekei neveltetése iránti nagyfokú felelősségérzetét bizonyítja az, hogy két fiát csak akkor bízta Hark István gondjaira, amikor két évi ismeretség után megbizonyosodott a falujában tanító fiatalember értelmi és nevelői kiválóságáról, makulátlan emberiségéről. Alkalmunk volt átnézni Hark István tanítói pályája valamennyi szakaszának szolgálati bizonyítványait, s azok kivétel nélkül kiemelik sokoldalú képzettségét, nevelői rátermettségét, erkölcsi feddhetetlenségét. De a megsárgult papirosú, fakuló tintájú okmányoknál is beszédesebb „bizonyítvány“ az a megbecsülés, amellyel Ady Lőrinc évtizedeken át töretlenül tartotta meg bizalmában.

Az, hogy Hark István már két éve tanított itt, mielőtt Ady Lőrinc reábizta volna két fiának oktatását, hitelét veszi mindazon beállításoknak, amelyek szerint „mihelyt“ a katolikus iskola új tanítót kapott, a pap-komájával s presbitériumbeli társaival örökösen hadilábon álló Ady Lőrinc sietett „borsot törni a református eklézsia vezetőinek orra alá“. Ady Lőrinc kurátor örökösen harcban állott papjával és egyházi társaival, ám ez a mintaszerűen hozzáértő és megfontolt gazdaember csatározása volt azokkal, akik az egyház birtokával és vagyonával hozzáértés híján s felelőtlen könnyelműséggel gazdálkodtak. Bármennyire agyoncsépelt „tétéle“ is az Ady-irodalomnak Ady Lőrinc kötekedő hajlama és összeférhetetlen nyakassága, felelősségérzete családja iránt mindennél szentebb volt számára; soha, semmiféle „borsot törni“-akarásból ez ellen nem vétett. Azok a beállítások pedig, amelyek éppenséggel Pásztor Dániel — Ady Endre anyai nagypapja — aposztáziájával igyekeznek rokonítani viselkedését, nem is annyira neveléses, mint inkább elszomorító meg-

Hark István népiskolai tanítói oklevele (részlet)

hamisításai az igazságnak. Elégséges itt Ady emlékező szavait idéznünk: „Én emlékszem, hogy katolikus iskolába jártam s a plébánosnak ministrálva térdepeltem, és az apám, régi, erdélyi kálvinista, le akarta törni ezért a derekamat“ (Kálvin hívői térdepelnek. Világ, 1911. szeptember 3).

Katona Károly iskolájába járt eleinte, s Ady osztálytársa volt mindkét vele egykorú zsidó gyermek is, a 75–80 holdon gazdálkodó Berkovics Bertalan Lajos nevű fiacskája — Ady egyik legkedvesebb gyermekkori pajtása, akit Lajkó néven örökített meg novelláiban — s a kocsmáros és boltos Reichenburg Sámuel Jenője, akinek unokahúga, Kaufmann Gizella, a „szőke Gizi“ Ady legelső műzsjaként került be később versekbe-novellákba:

Vörös haja messze kilángolt
A fruska-nyájából. Még soha
Kis, kálvinista iskola
Nem láthatott ilyen csodát még:
Gizella kis zsidó leány volt.

Félt, idegen volt ott sokáig
S ha fölzajdult a cinterem,
Ő nem játszott: sétált velem,
De kék szeme, buggyant-vér ajka
Vén lelkeimmel még ma is játszik.

(Az első asszony)

Ő a hősnője a Zsuzsu és én című novellának, s „nyúlánk és szőke... csodálatosan fehérbőrű s nagy kékszemű“ alakját más novellákba is beleszötte Ady; a Katinkáig címűben például így vall róla: „...a leány, aki talán az én szomorú szerelmeim hősnői között ma is legékebben és legelevenebben él...“

E két család is nemcsak hogy már egy évvel korábban átírtta valamennyi iskolás korú gyermekét Hark Istvánhoz, hanem Berkovics Bertalan, akinek a már említett Lajkó fián kívül még Riza nevű leánya járt egyidejűleg elemibe, saját háza egyik helyiségét átengedve nyújtott otthont az akkor még önálló hajlékkal nem rendelkező katolikus iskolának.

Meglepő és érthetetlen az az állítás, hogy a katolikus elemi iskolában „nem sok új ismerettel bővílhetett a kis Ady tudománya“, hiszen Ady Lajos óta egyetlen olyan adat sem merült fel, amely akár közvetve, akár közvetlenül kétségessé tenné azt, hogy Ady igenis jelentékeny ismeretanyaggal gazdagodott a Hark István keze alatt eltöltött két tanév folyamán is. Nincs okunk kétségbe vonni a tervezett magánvizsgát illető megjegyzés hitelét sem. Sőt, még ha Ady Lajos nem

Szomban van a nagy londoni
Iskola rém a első soron.

Első figyelme a dalnál.
Első gondolatom, figyelme.
Első könyv. Felső posta-ut
Első nyárral gyanúban iszogat
Első érem, első ~~...~~
Első, zoltos bűnök, kivonjam
S minden fanyas rettenetel
Külön kalidra is gyelek
Könyv mámorok, kis bűnök
Mindig nyel és mindig misel
(Török nyelvű könyv)
Dobban a gyém + nem bűnök
[Kínál]

- 2 -

Részlet Az élet pirkadatán
című Ady-vers kéziratából

is említené bátyja érmindszenti latin-tanulását, Ady későbbi gimnáziumi tanulmányi eredményei láttán önkéntelenül felmerülne az ilyen irányú gyanú. Az első gimnáziumban Ady — a leosztályozott 64 tanuló között — a 6–9. helyen végzett: a főtárgyakból öt jeles és két jó osztályzata volt. Ady számtanból és hittanból kapott kettest, latinból jelese volt, holott nemcsak a vele egyforma osztályzat-arányú másik három gyerekek volt belőle kettese, hanem a rangsorban közvetlenül előttük, az ötödik helyen állónak az egyetlen kettese is éppen latin nyelvből volt. Az osztály első kilenc tanulója közül tehát csupán Adynak és négy színjeles osztálytársának volt latinból jelese a tantárgyat — érthetően — igen szigorúan bevő szerzetes-gimnáziumban. Sajnos, az egykori iskolai évkönyvekben közölt statisztikai táblázatokból nem tűnik ki, hogy a nagykárolyi illetőségű és a vidéki tanulók között miként oszlanak meg a tanulmányi eredmények, mindössze annyit tudunk meg, hogy a 64-es létszámú első osztály-

ban 24 volt a vidékiek száma. Ady gimnáziumi osztályzatait tekintve bizonyossággal állíthatjuk, hogy középiskolába kerülésekor — felkészültségét tekintve — semmiképpen sem volt főbbi osztálytársánál hátrányosabb helyzetben.

Bármennyire is ismerjük Ady Lajos könyvének fogyatékoságait, az még korántsem lehet elegendő valamely állítás hitelének igazolására, hogy Ady Lajos annak épp az ellenkezőjét állította!

Ady felkészültsége, amelyet Érmindszentről vitt magával a gimnáziumba, *nagyon is alapos* lehetett. Ebben pedig jelentős része volt Hark Istvánnak. Ugyanakkor azonban nem becsülhetjük le azt az ismeretanyagot sem, amelyet még a Katona Károly iskolájában szerzett. Indokolatlan és megalapozatlan tehát Hark érdemeinek elvitatása, képességeinek kétségbe vonása, mert ha már Ady Lajos adatai közül valamit kétségbe lehetett volna vonni, akkor százszor inkább a Katona Károlyról megrajzolt hamis és torz kép az.

Hogy Ady az Érmindszentről magával vitt ismeretanyag birtokában még a városi elemi iskolában végzett osztálytársai között is megállta helyét a piaristák gimnáziumában, azt bizvást tekinthetjük egyrészt a református, illetve katolikus elemi, valamint a Harktól kapott különórák, másrészt pedig saját kiváló képességei *együttes* eredményének.

A másik tényező, amely az elemista évek céltudatos és eredményes munkáját valószínűsíti: Ady nagykarolyi diákeleinek életkörülményei. A kosztos diák viszonylagos nagyobb szabadsága, házigazdájának nemtörődömsége, az új, városi környezetben eléje táruló élmények, a pajtásaival közös elcsavargások, a felkajtatott izgalmas olvasmányok megannyi csábítása közepette nehéz elképzelnünk, hogy pusztán értelmi fogékonysága s önként vállalt szorgalma megóvhatta volna az osztálytársaitól való lemaradástól. Az évvégi eredmények viszont nemhogy lemaradást mutatnának, hanem egyenesen meglepőek. Erre pedig csupán egyetlen magyarázat lehetséges: Katona Károly és Hark István elemi iskolájából kiváló felkészültséget vitt magával szellemi pogyászként a középiskola padjai közé.

Arról is tudunk, hogy Hark István is elkísérte gimnáziumba fratásakor kis növendékét a városba, s személyesen is szólhatott a tanárokkal felvételének sikerére érdekében. Sok találgatás övezi az Ady-irodalomban azt is, vajon mi készítette Ady Lőrincet arra, hogy fiát ne egyenesen a legendás hírű zilahi kálvinista kollégiumba, hanem előbb a pia-

risták iskolájába vigye. Bizonyára Hark István tanácsa is szerepet játszott döntésében, de Ady Lőrincnek komoly oka lehetett, ha tanácsát, majd — a beíratás alkalmával — segítségét kérte. Ez az ok pedig nem lehetett egyéb, mint anyagi lehetőségei akkori szűkösségének parancsa. Családjának — fiai révén elképzelt — áhított fölemelkedése minden anyagiak híján nem lett volna megvalósítható, s ezt ő is jól tudta. Gyarapító szorgalma és szívóssága ellenére sem sikerült még elérnie, hogy nagyobbik fia gimnazistakorúvá cseperedésekor a távoli és költségesebb iskolát felelősséggel vállalni tudja. Az sem lehetetlen, hogy Ady elemista éveit meghosszabbításának, illetve a magánvizsgás megoldás kitervelésének magyarázata anyagi, takarékosági okokban rejlik. Ady Lőrinc 1888-ban alig gazdálkodott nagyobb birtokon, mint a feleségével kapott, Kabay-féle 40 magyar holdon. Ezek még a gyűjtés, a megfeszített munka legkritikusabb éveit voltak. Bizonyára volt félretett pénze, de azt az előtte lebegő szerzésre tartogatta. Ennek köszönhető, hogy a kilencvenes évek elején, mikorra mindkét fia Zilahra vitelét tervezte, már 60—70 holdnyi, tehermentes birtokon gazdálkodhatott. A nagykarolyi iskola közelsége (18 km), a gyakori találkozásoknak a hétfői hetivásárok adta lehetősége érzelmi argumentumként játszott közre a döntésben.

Ady középiskolába kerülésével egyidejűleg Hark István is megvált Érmindszenttől. Távozásának okát nem ismerjük. A faluban töltött négy év munkálkodását igazoló — Turner Mihály plébános által kiállított — *Bizonyítvány* tanúsága szerint „mind a tanítás terén tanúsított ügyessége, mind kellő szorgalma s erkölcsössége által magát további ajánlásra méltóvá tette.“ Egy évtizedig volt távol a falutól, közben megnősült, s 1900 őszén tért vissza — ezúttal végleg — feleségével, az óvónőképzőt végzett Oroszlán Erzsébettel és hét-nyolc éves Dezső fiacskájukkal. Második fiúgyermekük, a már említett Hark Ferenc Érmindszenten született 1904-ben. (A negyvenes évekig szintén Mindszenten tanítóskodott Hark Ferencnek, aki ma is él Nagykarolyban, ezúton is köszönetet kell mondanunk segítő jóindulatáért, amellyel az édesapjára vonatkozó adatokat s a családi relikviáként őrzött fényképeket, okmányokat oly készségesen bocsátotta rendelkezésünkre.)

Nemcsak azok az értesülések értékesek, amelyek bizonyos részleteket tisztáznak, helyesbítenek, mint például az iskolahelyiség eddig ismeretlen ténye, a tanévek tartama (október 1—május 31),

a tanítási órák időpontja (8—12 és — szombat kivételével — délután 2—4), hanem azok az emlékezetben megőrződött mozaik-cserepek is, amelyek Ady Endre egykori tanítója s Ady Lőrinc legbizalmasabb barátja emberi és nevelői arculatának egyik-másik vonását rajzolják elének.

Az emlékezők nem Ady-kortársak, hanem olyan idős falubeliek, akik második mindszenti tanítóskodása idején voltak Hark növendékei, a kilencszázas évek legelején. Ez azonban mit sem von le a hajdani jóemlékű tanítójukról elmondottak hiteléből, s még azzal az előnnyel is jár, hogy — nem közvetlenül Adyról beszélve — nem ragadta el őket a legenda-képzés igézete, amely annyi „kortárs-szemtanú” szájából varázsolt a varázsolja elő a legelképezetőbb kitalációkat.

Legtöbb kétkedéssel azt az állítást fogadtuk, hogy Hark István szívesen beszélt a gyerekeknek a francia forradalomról — a 48—49-es események kapcsán („... történelemből nagyon sokat magyarázott, s amikor jókedve volt, hosszasan mesélt a szabadságharcos időről, még a francia forradalomról is tőle hallottunk először...” — mondja egy volt tanítvány). Mindebből ha csak annyi igaz, hogy szívesen és sokat magyarázott történelemből, akkor is értékes adat számunkra, hiszen a meséket kedvelő gyermek-Ady fogékonyága számára ez maradandó hatással lehetett, s talán az ismeretlen kiváló történelmi érzékkel rendelkező költőnek a reális, „emberi” történelemmel való legelső találkozását segít kitapintani. Ezt a halvány nyomot azonban jelentősen megerősíti egy másik adat. Hark István a legrégebbi okmányokban többnyire kettős családnévvel szerepel: „Hark (Drabik) István.” Sikertől megtudunk e kettős névhasználat okát is. Édesapja a szabadságharc leverése után Drabik álnéven bujkált az osztrák hatóságok elől. Nem ismerjük ugyan az idősebbik Hark István forradalom- és szabadságharcbeli szereplésének részleteit, mégis sokatmondó ez az adat, hiszen nem lehet számunkra közömbös, hogy milyen mélyen beleivódott, élő családi hagyományok határozták meg érzelmileg is annak a férfiúnak történelem-szemléletet, akitől Ady Endre legelső történelmi ismeretei — minden valószínűség szerint — származhattak.

A kilencszázas évek elején már nem volt meg Ermindszenten az egykori református elemi iskola. Helyette — a főúton emelt iskolaépületben, amelyben ma is a falu iskolája működik — állami elemi létesült, református igazgató-tanítóval, s

Popp Aurél rajza

a helybeli református parókia irányítása és felügyelete alatt. Új épületet kapott a katolikus elemi iskola is. Az eredmény sem változott: a falu ragaszkodása mindvégig kitartott Hark István mellett, s az állami iskolának, a hatósági segédlet ellenére is, alig sikerült növendékeket toboroznia. Mind az Ady idejében, mind pedig a későbbiekben Hark István emberségét és kiemelkedő nevelői kvalitásait méltányolta a négyfelekezetű falu közvéleményének ekként kinyilatkoztatott bizalma és szeretete.

Valamennyi volt tanítványa első helyen említi Hark igazságos szigorát. Magyarok és románok, katolikusok és reformátusok egyformán kiemelik, hogy iskolájában az egyetlen mérce a szorgalom és a tudás volt, tanítványai nemzeti vagy felekezeti hovatartozása, szülei vagyoni és társadalmi helyzete sohasem számított nála. Azt is megemlíti, hogy bár jóakaró segítője, nehéz és bizalmas kérdésekben tanácsadója s — ha kellett — orvos is volt a falubelieknek, háza és együttérzése minden hozzá forduló előtt állandóan nyitva állott, magatartásában kedves és előzékeny volt, mégis mindvégig tartózkodó maradt, bizalmaskodást sem a maga,

sem pedig más részéről meg nem engedett. Ady Lőrinc tréfásan „büszke bolond”-nak titulálta, éppen e tartózkodó viselkedése, a falusi környezetben szokatlan eleganciának tűnő választékos megjelenése, finom és udvarias modora, pedantériája miatt. (Nincs szándékunk messzemenő következtetéseket levonni, de lehetetlen itt nem gondolnunk Ady néhány jól ismert szokására. A jó nevelő mindig egy kicsit példakép is a tanítvány számára, s önkéntelenül is utánzása csabítja. Persze, az ilyen átmasolt vonások nagy része rövid idő múltán lekopik, de ugyanilyen természetes az is, hogy egyike-másika maradandónak bizonyul. Csak megemlítjük, mekkora megdöbbenéssel fedeztük fel Hark István írásában Ady legegényibbnek vélt *betű-formálási és betű-kapcsolási sajátosságai* némelyikét!)

Azt is kihangsúlyozzák az emlékezők, mennyire óvakodott Hark István attól, nehogy a helybeli földbirtokosoknak vagy a falubeli „intelligenciának” ivócimborájává váljek, s a falusiak köréből sem kerestem magának „pajtásokat”. Szintén tanítói pályára lépő fiát például ezzel a tréfás jótanáccsal szokta inteni a pedagógusi elfoglaltság és tekintély megóvásának bölcsességére: „ne igyál, és főleg ne igyál pertut a falu szüleivel, illetve a gyermekek szüleivel, mert hamarabb mondják az embernek »te marha!«, mint »maga marha!«...”

Szerették és respektálták. Talán e két szóval jellemezhetjük legjobban a mindszentiek és Hark István viszonyát. És ez nem is olyan kevés, hiszen — miként az emlékezésekből kiviláglik — mindezt teljességgel kiérdemelte.

*

A minden hatásra fokozottan fogékony gyermek-Ady fejlődésében nyugodtan tulajdoníthatunk akkora szerepet mindszentiek tanítóinak, mint később — mutatis mutandis — a zilahi nagydiák „fő-magisterének”, Kincs Gyulának.

Anélkül, hogy részletes összehasonlító társadalmi helyzetük, családjuk felemelésén munkáló becsvágyuk és töretlen akaratak megannyi azonos vonását, elegendő, ha megemlítjük azt a csodálatra készítő — mondhatni meghökkenítő — igényességet, amelyet az egyszerű és iskolázatlan Petrovics István, Móricz Bálint és Ady Lőrinc tanúsított a családjuk felemelését megvalósítani hivatott fiaik iskoláinak megválogatásában és állandó cserélgetésében. Ez a lényegében azonos tényező szinte matematikai törvényszerűséggel vezetett mindhárom

esetben végső fokon azonos eredményre.

Eddig is ismertük Ady életének azt az 1886 őszeré, tehát a katolikus iskolába kerülésének idejére eső másik két lényeges mozzanatát. Mindkettőről ő maga is több ízben és szívesen vallott: „... verset már írtam akkor, amikor még a nagybetűket nem ismertem: Lajos öcsém egy sárbaeséséről rövid, de pompás gúnyú balladát. Első verses könyvem Kisfaludy Sándor Regék-je volt, egy fatális nagy-néném adta névnap ajándékuul nyolc éves koromban. Ezt szerettem...” (*Önéletrajz.* 1909.) „Hétéves koromban verset írtam...” (*Önéletrajz.* 1913. szeptember) „Akkoriban Kisfaludy Sándort olvastam. Tudtam, hogy Guzmics Izidor vallásos író volt. Öcsém gyakori, furcsa eseteit versekbe foglaltam. Egyébként pedig meghaladtam a nyolc évesztendő” (*Egy ló-hósnő. Budapesti Napló,* 1906. április 8). „Nyolcadik esztendőmet tapostam azon események idejében, melyekre ez alkalommal, kissé öregem, ám ma is gyermeki megriadással emlékezem. Nem is akarom a dolgokat másként érteni, mint akkor értettem, mert úgyse lehet e világi életben valamit jobban megérteni, mint először (...). A nyolc-kilenc éves ember néha az életét odaadná annak, aki biztosan mondana neki azokról a fontos dolgokról, melyeket nyugtalanul sejt” (*Eszterkuthy Éva húga. Nyugat,* 1909. október 1.). „Különös, hogy ama »mélyebb hatást« reám az olvasmányoknak micsoda vegyes társasága tette hét éves koromtól máig. Hétéves koromban kaptam nem éppen jól választott ajándékképp Kisfaludy Sándor összes verseit; nekem ez a megnyílt mennyország volt” (*Könyvek könyve. Szerkesztette Kóhalmi Béla, Budapest,* 1918).

Nem szükséges bővebben fejtegetnünk ezeket az Ady által is többszöri megemlítésre fontosnak ítélt, régóta tudott gyermekkori élményeket. Különbem is az Ady-irodalom sokszor és részletesen foglalkozott mindkettővel. De felvillantottuk őket, mert időbeli egybeesésük indokoltá teszi s egyben igazolja is azt a fontosságot, amelyet az itt tárgyalt időszaknak tulajdonítottunk. A két népiskolai tanító szerepének elismerése nem kisebbíti az eddig is méltatott iskolák és tanárok érdemeit. Alakjuk s iskolájuk bemutatása nemcsak színesebb-árnyaltabbá, hanem teljesebbé és — ami a legfontosabb — igazabbá teszi azoknak az éveknek a rajzát, amelyeknek „izes emléké”-t a vers — *A Halál: pirkadat* — így idézi:

*Első figyelése a dalnak,
Első gondolatok, fájdalmak.*